

ADVIESGIDS

Data-ethiek methodes

Een overzicht van de zes
meest voorkomende
methodieken

Auteur:
Kars Bos

Welke hulpmiddelen zijn er voor ethisch datagebruik?

Als je als organisatie een ethisch assessment op je project wilt uitvoeren, is er voldoende keuze... er zijn tal van methodes voor ethische assessments. Maar welke is nu het beste voor jouw project? Deze adviesgids geeft een overzicht van een aantal goede en beschikbare methodes en helpt je te kiezen welke voor jou het beste werkt.

In deze adviesgids worden zes methodieken meegenomen:

De Ethische Data Assistent;

De Datadialoog;

Het Moreel Beraad;

Impact Assessment Mensenrechten en Algoritme (IAMA);

Aanpak Begeleidingsethiek (ABE);

Highberg Ethisch Assessment.

Voordat we kort ingaan op elke methode afzonderlijk, geven we op de volgende pagina een kort overzicht van onze bevindingen met de toepassing ervan. Dit overzicht bevat per methode de volgende informatie:

1

Wanneer zet ik deze methodiek in: Een korte beschrijving van de opties voor inzetbaarheid van de methodiek;

2

Directe bruikbaarheid resultaten: Alle zes methodes maken de ethische knelpunten inzichtelijk. De methodes verschillen echter in de directe toepasbaarheid van de resultaten. In hoeverre maakt de methode het inzichtelijk hoe de ethische knelpunten verholpen kunnen worden?

3

Tijdsinvestering: Welke tijdsinvestering is nodig om de methodiek toe te passen;

4

Zelfstandige uitvoerbaarheid: In hoeverre is de methodiek door een organisatie zelfstandig uit te voeren, dus zonder "hulp van buiten"?

Na dit overzicht beschrijven we per methodiek wat hiervan op hoofdlijnen de voor- en nadelen zijn.

1

2

3

4

	Wanneer zet ik deze methodiek in?	In welke mate zijn de resultaten direct bruikbaar? + = direct bruikbaar	Welke tijdsinvestering biedt deze methodiek? + = weinig tijdsinvestering	Is de methodiek zelfstandig uitvoerbaar? + = zelfstandig uitvoerbaar
 De Ethische Data Assistent (DEDA)	Voor dataprojecten waarbij de organisatie weet hoe de data voor het project ingezet gaat worden, maar er een breder inhoudelijk perspectief nodig is om de gevolgen van het dataproject in te zien.	-	-/+	+
 Moreel Beraad	De organisatie heeft twee (of maximaal drie) opties waar het over twijfelt. Het moreel beraad kan gebruikt worden om te besluiten welke optie het meest wenselijk is.	-/+	+	+
 Aanpak Begeleidingsethiek	Als bekend is welke toepassing de organisatie wil gaan gebruiken, maar de organisatie de ethische risico's en mogelijke handelingsopties om die risico's te mitigeren wil achterhalen.	+	-	--
 Datadialogoog	Voor organisaties die met een data of AI toepassing tegen een politiek gevoelig dilemma aanlopen. De organisatie wil een weloverwogen en verantwoord besluit nemen of de toepassing verantwoord kan plaatsvinden.	+	-	--
 Impact Mensenrechten en Algoritmes (IAMA)	Als de organisatie een AI-systeem wil gaan inzetten en de impact op de mensenrechten wil toetsen.	+	--	-/+
 Highberg Ethische Assessment	Als het projectteam zelfstandig een inventarisatie wil maken van de mogelijke waarden die geraakt worden bij de inzet van het dataproject	+	+	++

Heeft u na het lezen van de adviesgids nog vragen? Lees dan ook de [whitepaper data-ethiek](#), neem een kijkje op onze [website](#) of stuur een mail naar de auteur van deze adviesgids: kars.bos@higberg.com.

De Ethische Data Assistent (DEDA)

DEDA is ontwikkeld door de Data School van de Universiteit Utrecht en is een toolkit die ethische kwesties bij dataprojecten in kaart moet brengen. Bij DEDA wordt in een soort "ganzenbordmodel" een uitgebreide vragenlijst doorlopen. De vragen geven de deelnemers een goed beeld van de ethische risico's, maar leiden doorgaans ook tot uitzoekwerk. Het resultaat van de DEDA helpt tot dan toe onderbelichte risico's boven water te halen en daarnaast bij de verantwoording richting stakeholders en de samenleving.¹

Voordelen

- De publiek toegankelijke toolkit biedt standaardvragen die ervoor zorgen dat verschillende ethische aspecten ter sprake komen.
- De methode is speciaal ontwikkeld voor datavraagstukken, publiek beschikbaar en zelfstandig toe te passen.
- De DEDA-toolkit bevat publiek toegankelijke voorbeelden die inzicht bieden in de mogelijke ethische knelpunten bij organisaties.

Aandachtspunten

- Zonder interne kennishouder ethiek worden ethische knelpunten mogelijk niet herkend.
- De uitkomst van DEDA leidt niet tot handelingsopties, de vervolgstappen moeten zelf worden bedacht. Dit maakt dat het niet direct inzichtelijk is hoe de ethische knelpunten verholpen kunnen worden.

Aanleiding en Scope

Organisaties die op zoek zijn naar diepgaande analyse over mogelijke ethische risico's bij nieuwe ontwikkelingen zoals algoritmes of datatoepassingen en zelfstandig willen werken.

Proces

Met interne betrokkenen wordt de DEDA ingevuld in workshopvorm (een ganzenbordmodel). Het invullen van DEDA biedt de organisatie inzicht in mogelijke ethische risico's.

Uitkomst

Bewustwording en identificatie van ethische knelpunten bij het gebruik van algoritmes of data. De uitkomst biedt geen concrete handelingsopties.

Betrokkenen

Belanghebbende binnen de organisatie waaronder data-analisten, ontwikkelaars en gebruikers van de toepassing, privacy en security specialisten, beleidsmedewerkers, managers etc.

¹ [DEDA, Data School, Universiteit Utrecht](#)

Moreel beraad

Een moreel beraad wordt gebruikt in de zorg om op een gestructureerde manier morele dilemma's in kaart te brengen en te bespreken. Het doel is om tot een onderbouwd besluit te komen in een specifieke en concrete situatie, bijvoorbeeld om een keuze tussen optie A en B te maken. De methode is geschikt om buiten de zorg te gebruiken, bijvoorbeeld als de organisatie twee opties heeft, maar het moeilijk vindt om een keuze te maken. Het Universitair Medisch Centrum Groningen heeft een aantal hulpmiddelen voor het gebruik van deze methode op de website gepubliceerd.²

Voordelen

- Breder inzetbaar dan alleen technische of data-ethische dilemma's.
- Uitkomst is een onderbouwd besluit van wat in de ogen van de aanwezigen de juiste handelingsoptie is.
- Relatief kleine tijdsinvestering.

Aandachtspunten

- Niet altijd het geval dat er een keuze tussen twee opties is. Zo kan een organisatie tegen meerdere ethische dilemma's aanlopen.
- De algemene vorm maakt het breed toepasbaar, maar niet altijd geschikt voor technische of data-ethische dilemma's.

Aanleiding en Scope

Een morele vraag/dilemma op basis van een specifieke ervaring, waarbij een concrete keuze moet worden gemaakt tussen handeling A en B.

Proces

Een sessie onder begeleiding van een moderator, waarbij elke case op eenzelfde manier wordt benaderd. De rol van technologie wordt niet specifiek behandeld, maar kan wel onderdeel zijn van het beraad.

Uitkomst

Tussenuitkomst kan zijn dat er nog meer moet worden uitgezocht, alvorens een keuze te kunnen maken. Uiteindelijke uitkomst is een keuze tussen de voorliggende opties.

Betrokkenen

Direct betrokkenen bij het voorliggende dilemma. Dit kan elke rol binnen de organisatie zijn. Doorgaans geen externe aanwezigen.

² UMCG, [Toolbox Moreel Beraad](#)

Aanpak Begeleidingsethiek (ABE)

De Aanpak Begeleidingsethiek is ontwikkeld door ECP en biedt handvatten om technologie op een ethisch verantwoorde manier toe te passen. In deze methode gaan verschillende betrokkenen het gesprek aan over de toepassing van een concrete technische toepassing in een specifieke context. Informatie over ABE is publiekelijk toegankelijk. Het begeleiden van sessies gebeurt door gecertificeerde moderatoren.³

Voordelen

- Door de dialoogvorm worden de relevante waarden zichtbaar.
- Als resultaat van de sessie zijn er handelingsopties, onderverdeeld in technologie, omgeving en gebruik.
- Aanwezigheid van verschillende perspectieven (mogelijk ook van buiten de organisatie) geeft een goed beeld van de verschillende belangen, waarden en stakeholders.

Aandachtspunten

- De aanpak is niet gericht op het nemen van een beslissing over het inzetten van de voorliggende technologie.
- Tenzij de organisatie beschikt over gecertificeerde moderatoren is de methode niet zelfstandig uitvoerbaar.
- Verschillende perspectieven zijn waardevol, maar maken het proces gecompliceerder en de doorlooptijd langer.

Aanleiding en Scope

Vooraf is bekend welke datatoepassing gebruikt gaat worden. Doel is het verkrijgen van inzicht in de mogelijke positieve en negatieve effecten ervan en de daarmee samenhangende handelingsopties.

Proces

Onder begeleiding van twee gecertificeerde moderatoren wordt de sessie voorbereid, uitgevoerd en uitgewerkt in een verslag. De opvolging hiervan is geen onderdeel van de methodiek, maar ligt bij de organisatie zelf.

Uitkomst

Vanuit het perspectief van betrokkenen worden ethische handelingsopties verkend, gericht op technologie, context en menselijk gedrag. Beiden geven de organisatie handvatten om positieve effecten te versterken en risico's te mitigeren.

Betrokkenen

Betrokkenen zijn te verdelen in: 1) burgers, 2) professionals, 3) management & beleid en 4) technologische expertise. De betrokkenen kunnen van binnen en van buiten de organisatie komen.

³ ECP Platform voor de Informatiesamenleving

Datadialoog

De Datadialoog is ontwikkeld door het programma Interbestuurlijke Datastrategie (IBDS) dat wordt uitgevoerd door het ministerie van Binnenlandse Zaken. De methode is specifiek ontwikkeld voor overheidsorganisaties die stil willen staan bij de ethische aspecten van data-toepassingen en leidt tot onderbouwde afwegingen en handelingsopties. Dit helpt om een besluit over het gebruik van data te motiveren. Informatie over de Datadialoog is publiektoegankelijk, het aanmelden van een casus kan online.⁴

Voordelen

- Handelingsopties helpt de (politiek)bestuurlijke besluitvorming op een verantwoorde manier te motiveren.
- Maakt spanningsveld bij datagebruik duidelijk inzichtelijk aan de hand van het waardenmodel.
- Een veelvoud aan perspectieven van binnen en buiten de organisatie levert een breed perspectief op.

Aandachtspunten

- Zonder ervaring en kennis van de methodologie is de methode niet zelfstandig uitvoerbaar.
- Verschillende perspectieven zijn waardevol, maar maakt het proces gecompliceerder en de doorlooptijd langer.

Aanleiding en Scope

Voor overheidsorganisaties die bezig zijn met data of AI toepassingen en tegen een politiek belangrijk en gevoelig dilemma aanlopen. De organisatie wil een weloverwogen en verantwoord besluit nemen of de datatoepassing wenselijk is en hoe het verantwoord kan plaatsvinden.

Proces

Een casushouder meld een casus aan. Vervolgens begeleidt een moderator in de voorbereiding, uitvoering en verslaglegging van een dialoogsessie.

Uitkomst

Handelingsopties op basis van ethische afweging voor de politieke of bestuurlijke besluitvorming. Helpt bestuurders beslissingen over datagebruik te motiveren.

Betrokkenen

Tijdens de dialoogsessie is een zo representatief mogelijke afspiegeling van de verschillende groepen belanghebbenden aanwezig van binnen en buiten de organisatie. Zij brengen elk hun eigen visie en perspectief in.

⁴ Digitale Overheid, [programma IBDS](#)

Impact Assessment Mensenrechten en Algoritmes (IAMA)

Het Impact Assessment Mensenrechten en Algoritmes (IAMA) is ontwikkeld door de Universiteit Utrecht in opdracht van het ministerie van BZK. De Europese AI Act, van kracht sinds 1 augustus 2024, bepaalt dat AI-systemen die door de overheid gebruikt worden en als 'hoog risico' worden aangemerkt, moeten worden getoetst op mogelijke schending van mensenrechten. Dit kan o.a. door het uitvoeren van een IAMA.⁵

Voordelen

- De 360 graden benadering op inhoud en belanghebbenden zorgt voor een compleet beeld van het AI-systeem, de mogelijke aannames in de gebruikte data en de impact op mensenrechten.
- Het IAMA voldoet aan de gestelde eisen vanuit de AI Act en de Tweede Kamer om AI-systemen te toetsen.

Aandachtspunten

- De uitvoering vereist inhoudelijke kennis van zowel het AI-systeem als mensenrechten en heeft een lange doorlooptijd.
- Alleen geschikt voor gebruik bij algoritmen of AI-systemen, niet voor datatoepassingen waarbij geen algoritme of AI-systeem betrokken is.

Aanleiding en Scope

De organisatie wil een AI-systeem inzetten die (mogelijk) hoog risico is volgens de AI Act. Er moet een analyse worden gemaakt wat de impact van het AI-systeem op mensenrechten en grondrechten is.

Proces

De organisatie voert zelfstandig of onder begeleiding een afgewogen discussie. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het IAMA format, bestaande uit 4 onderdelen: 1) waarom, 2) wat, 3) hoe, 4) mensenrechten.

Uitkomst

Door het beantwoorden van de vragen en het voeren van gesprekken, komt essentiële informatie naar voren. Op basis van deze uitkomsten, kan een beslissing worden gemaakt over het wel/niet inzetten van een AI-systeem.

Betrokkenen

De betrokkenen verschillen per onderdeel van de IAMA. De gewenste betrokkenen worden benoemd in het IAMA format (pagina 2). Betrokkenen zijn grotendeels afkomstig van binnen de organisatie.

⁵ Rijksoverheid, [IAMA](#) en Digitale Overheid, [Europese AI Act goedgekeurd](#)

Highberg Ethisch Assessment

De focus van deze aanpak ligt op flexibiliteit, eenvoud en in hoeverre de resultaten direct bruikbaar zijn. Het [assessment](#) is in drie stappen opgedeeld. Stap 1 bestaat uit het scherp stellen van de casus: wat is het doel van de inzet van het dataproject? Vervolgens worden in stap 2 de stakeholders geïnventariseerd en worden de stakeholders gekoppeld aan de lijst met publieke waarden. Hierbij wordt systematisch nagegaan welke waarden voor welke groep in het geding zijn. In stap 3 volgt per geraakte waarde een advies, met als doel positieve effecten zoveel mogelijk te versterken en negatieve impact zoveel mogelijk te beperken.

Voordelen

- Resultaat van de assessments is een analyse en advies hoe de geraakte waarden beheerst en behandeld kunnen worden.
- Breed inzetbaar zonder expertise van buitenaf.
- Proportionaliteit van de toepassing wordt expliciet aan de orde gesteld: is de inzet van data of AI wel de beste oplossing voor het vraagstuk?
- Systematische inventarisatie van stakeholders, waarden en impact van de toepassing.

Aandachtspunten

- Stakeholders zijn niet direct bij de uitwerking betrokken, waar mogelijke effecten over het hoofd worden gezien. Mogelijk ontbreekt zo het volledige beeld.
- Zonder interne kennishouder ethiek worden ethische knelpunten of waarden mogelijk niet herkend.

Aanleiding en Scope

Geschikt voor organisaties die in kaart willen brengen welke publieke waarden en stakeholders bij een gepland dataproject een rol spelen, en welke ethische afwegingen dit met zich meebrengt.

Proces

In drie stappen van scherp stellen van casus, in beeld brengen van stakeholders naar een advies hoe de geraakte waarden te beheersen en behandelen.

Uitkomst

Het advies bestaat uit 1) een opsomming van de publieke waarden per stakeholder en welke publieke waarden mogelijk geraakt worden. 2) Een analyse en advies per stakeholder hoe die geraakte waarden beheerst en behandeld kunnen worden.

Betrokkenen

Het assessment wordt intern uitgevoerd, zonder actieve inbreng van betrokkenen. Dit vereist dat degene die het assessment uitvoert voldoende oog heeft voor de belangen van alle groepen die door een toepassing geraakt worden.